

Ара Маргос (Варна, България)

ЗА НАДПИСИТЕ, СВЪРЗВАНИ С ЦАР ГЕОРГИ ТЕРТЕР I, ПРИ СЕЛО ИВАНОВО, РУСЕНСКО

През 1946 г. Асен Василиев публикува неизвестни надписи-графити от скалния манастирски комплекс „Кръщелнята“ при с. Иваново, Русенско.¹ Няколко години по-късно той ги преиздаде в своята монография за Ивановските стенописи заедно с нови надписи-графити, намиращи се в църквата в „Господев дол“ и в м. Грамовец.² Част от тях той ги свързва с цар Георги Тертер I или от негово време. По-късно Йордан Андреев се спъра върху последните.³ И двамата обаче са допуснали съществени грешки при четенето им, поради което се налага те да бъдат преразгледани.⁴

1. Надпис на Дамян от 1290/1291 г. (обр. 2)

Той е издълбан върху източната скална стена на така нареченото „предверие“ на „Кръщелнята“, която се състои от три килии, двете от които гробнични (обр. 1). Надписът се състои от два реда с височина на буквите 2—6,3 см. Той гласи:

+ ДАМНѢВЪ В ЛѢТА ГЕОРГИѢ

Ц(А)Ѣ НАПИСА В Л(Ѣ)ТѢ СЪ Ѣ І, НѢ

Превод: † Дамян в годините на цар Георги написа в годината 6799.⁵

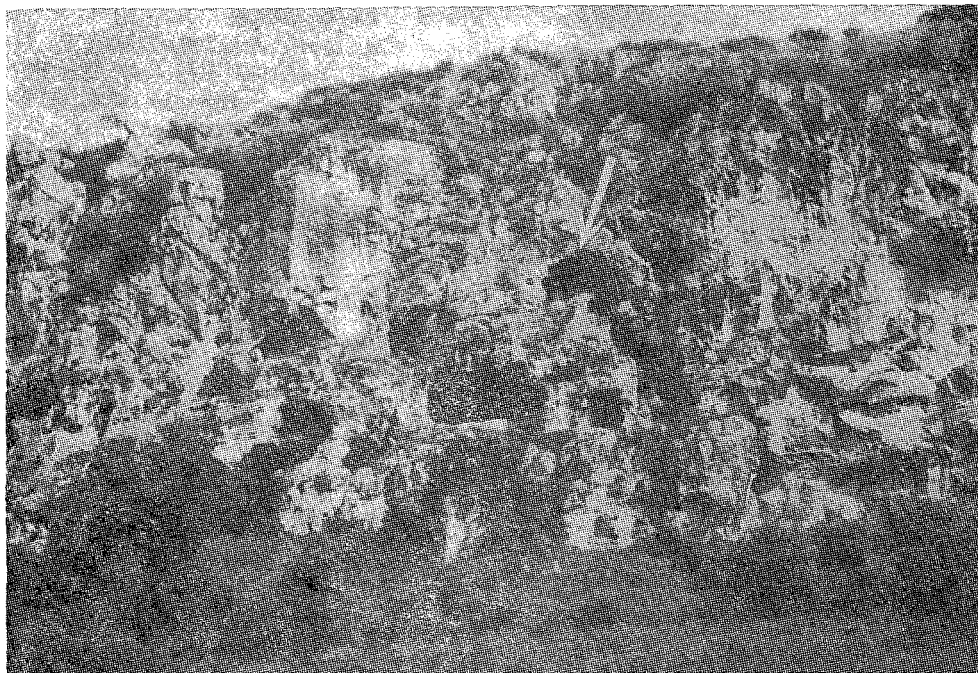
¹ А. Василиев. Невъзкрити надписи и ктиторски образи при с. Иваново. ИБАИ XV, 1946, с. 197—203.

² А. Василиев. Ивановските стенописи. С., 1953, с. 10—15.

³ Й. Андреев. Надписите при Иваново, Русенско и последните години от живота на Георги Тертер I. Векове, 1975, кн. 3, с. 77—85.

⁴ Надписът на Иво граматик, който погрешно се свързва от двамата автори с Георги Тертер I разглеждаме, в отделна работа. Вж. А. Маргос. Надписът на Иво граматик. Археология, г. XXIII, 1981, кн. 1—2.

⁵ Прави впечатление, че името на царя е дадено с народната му форма — Гѣргн. Тя често се среща в надписи-графити: Гѣргн върху строителен детайл от Преслав (Т. Готев. Два нови старобългарски надписа от Преслав. БЕ, XVI, 1966, кн. 1, с. 40—41), Гѣргн върху външната страна на една от апсидите на църква № 2 в Червен (С. Георгиева и В. Димова. Църква № 2 в средновековния град Червен ИАИ, XXVI, 1963, с. 81 и обр. 142) и в надпис от Шуменската крепост (А. Маргос. За новооткрития старобългарски надпис от Шуменската крепост. Археология, XI, 1969, кн. 1, с. 22—23 и обр. 2). По този начин е предадено това име в един непубликуван графит от „Кръщелнята“ — азъ Гѣргн (обр. 3) и в надписа на Рад (вж. по-долу обр. 7).

Обр. 1. Манастирски комплекс „Кръшелнята“

† АА МНЪНЪВЪТЪ АГЕРГНЪ
 ЧРЪНАПНЕСВАТЪЪГ Н Ѡ
 [Decorative zigzag line]

Обр. 2. Надпис на Дамян от 1290/1291 г.

ДЗВГЕРЪГН

Обр. 3. Надпис-графит на Георги от „Кръшелнята“

А. Василиев наред с преписа на надписа дава и едно сравнително точно факсимиле.⁶ Той не е видял само лигатурата между л и ъ в лѣта, на която обръща⁷ внимание Й. Андреев⁷. И двамата обаче не са разчели правилно

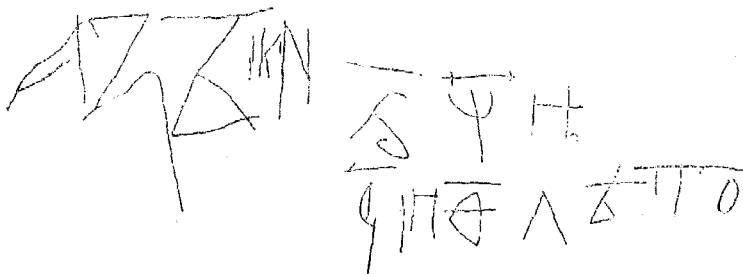
⁶ А. Василиев. ИБАИ, XV, с. 201 и обр. 103₁; Иванаовските стенописи, с. 13 и обр. 61.

⁷ Й. Андреев. Цит. ст., с. 78 и обр. 1.

годината. А. Василиев я дава $\text{с}\Psi\text{ц}\phi$, като добавя, че „датировката на надписа е твърде неясна, защото първите две цифри на годината са повредени“,⁸ което, както се вижда от факсимилето, не отговаря на истината. Тъкмо обратно, буквите, които означават числената стойност на хилядите и стотиците, са съвсем ясно предадени два пъти — над реда и под реда. В надписа на годината у Й. Андреев са допуснати груби печатли грешки $\text{с}\Psi\text{ц}\phi$ вм. $\text{с}\Psi\text{ц}\phi$.⁹ На мястото на десет той вижда ϵ и отбелязва, че „там, където е посочена годината на изписването (на надписа, бел. моя, А. М), има някаква бъркотия“.¹⁰ В същност „бъркотията“ я създава сам Й. Андреев, който се е подвел по една случайна по-късно драснатата резка през чашката на ζ , поради което тук е видял буквата ϵ . А. Василиев също не е видял, че тук стои гръцката „копа“ — ζ и само отбелязва, че наподобява буквата ϵ .¹¹

Поради това и двамата датират надписа по един графит изписан малко по-долу, тъй като както отбелязва Й. Андреев, „писачът е решил да изпише по-ясно годината, която сбъркал в първия надпис“.¹² Но както видяхме по-горе надписът на Дамян има ясно изписана година, ето защо не е било необходимо тя да бъде повторена по-долу. При това, както ще видим по-нататък, между двата надписа няма никаква връзка. Поради липса на месеца той следва да бъде датиран от 1290—1291 г., т. е. по последните години от царуването на Георги Тертер I (1280—1292 г.).

2. Надпис от 1290/1291 г. (обр. 4)

Обр. 4. Надпис от 1290/1291 г.

Намира се върху същата стена на „преддверието“, под надписа на Дамян. Състои се от два реда с вис. на буквите 3,4—19 см.

След $\lambda\text{з}\eta$ са надраскани няколко прави и наклонени черти, в които биха могли да се видят буквите ι , κ и ν . Тук следва да стои личното име на писача, но неуверено изписаните и вероятно не всички букви не подсказват кое е то. Следва годината, която продължава и на втория ред: $\bar{\text{с}}$ $\bar{\Psi}$ и $\bar{\zeta}$ и $\bar{\phi}$ $\bar{\lambda}\bar{\text{т}}\bar{\text{о}}$. И тук десетицата е предадена с „копа“ — ζ , както при надписа на Дамян, с годината на който напълно съвпада — $\text{с}\Psi\text{ц}\phi = 6799$ (1290—

⁸ А. Василиев. Ивановските стенописи, с. 14.

⁹ Й. Андреев, Цит. ст., с. 78.

¹⁰ Пак там, с. 78 и с. 79, обр. 1.

¹¹ А. Василиев. ИБАД, XV, с. 201.

¹² Й. Андреев. Цит. ст., с. 78.

1291 г.). На мястото на десетиците обаче, както А. Василиев, така и Й. Андреев са поставили кирилското ч.¹³

Както отбелязахме по-горе, и А. Василиев, и Й. Андреев се опират на годината на този надпис, за да датират Дамяновия надпис, тъй като „връзката между двата надписа е очевидна“¹⁴. При едно сравнение на двата надписа още на пръв поглед личи, че те са написани от различни ръце. Докато при първия надпис буквите са изписани уверено от опитна ръка, то при втория — те са написани неуверено. Прави впечатление също чувствителната разлика във височината на буквите при двата надписа. Докато лѣто при Дамяновия надпис е с ѿ, при този стои о. И накрая трябва да отбележим, че след азъ в никакъв случай няма податки, които да дават основание да се смята, че тук писачът е имал намерение да напише името Дамянъ.

В заключение трябва да отбележим, че този надпис, макар и да е със същата година сѣѣ е писан от друга ръка и е съвсем самостоятелен.

Обр. 5. Надпис върху предполагаемия гроб на Георги Тертер I

3. Надпис върху предполагаемия гроб на Георги Тертер I (обр. 5)

Той е надраскан върху източната стена на гроб, изсечен грижливо в подножието на северната стена на килията, която е разположена непосредствено на запад от „преддверието“. А. Василиев чете тук цар Гургне и предполага, че този гроб е на Георги Тертер I.¹⁵ Й. Андреев е още по-категоричен, като твърди, че „тъй като надписът стои в пряка връзка с гроба, става ясно, че тъкмо в тази пещера бил погребан цар Георги Тертер I“.¹⁶

¹³ А. Василиев. Ивановските стенописи, с. 14; Й. Андреев. Цит. ст., с. 78.

¹⁴ Й. Андреев. Цит. ст., с. 78.

¹⁵ А. Василиев. ИБАИ, XV, с. 200 и 201—202; Ивановските стенописи, с. 13 и 15.

¹⁶ Й. Андреев. Цит. ст., с. 82.

Преди да вземем отношение към този въпрос ще се спрем по-подробно върху този надпис. В надписното поле ясно се виждат издраскани три кръста и група от букви, които са доста небрежно надраскани, поради което А. Василиев с основание отбелязва, че „тяхното съдържание е твърде трудно за разчитане“¹⁷. В лявата половина е издълбан патриаршески кръст върху постамент. Над двете половини на горното хоризонтално рамо са издълбани буквите *н*, *ї*, *є* с титли над тях. В лявото пространство между горното и долното наклонено рамо на кръста се вижда буквата *ц* с дълга наклонена надясно опашка. Следват две ъглести дъгички една под друга. Долната дъгичка е пресечена в левия си край с отвесна линия, която започва от края на горното рамо на кръста, спуска се надолу към постамента и завършва в нея. При пресичането на тази линия с левия край на дъгичката се получават очертанията на буквата *л*, но съвсем очевидно е, че това е резултат на случайност и не се касае за целенасочено изписано *л*. През средата на същите две дъгички минава друга, също случайна отвесна черта, но тук вече не може да се види наличието на *р* или на някаква друга буква. Под дясната половина на долното наклонено рамо на кръста са изписани буквите *м* и *о*, от които втората с ъглести очертания и е много по-малка по размери от първата. В постамента на кръста има също надраскани няколко букви, през които минават нанесени по-късно резки. Изчистени от тях (обр. 6), тук може да се видят отчетливо буквите *г* и *є*. Следващите две букви могат да се видят като *р* и *г* със силно удължени отвесни стълбеци. Последната буква наподобява *с*, която в долния си край продължава с дълга отвесна черта. Над буквите *є* и *р* се виждат съчетания от няколко отвесни, хоризонтални и наклонени части, които не могат да бъдат идентифицирани с очертанията на определена буква. При това положение тук не може да се прочете видяното от А. Василиев *цар Гергѣ*.

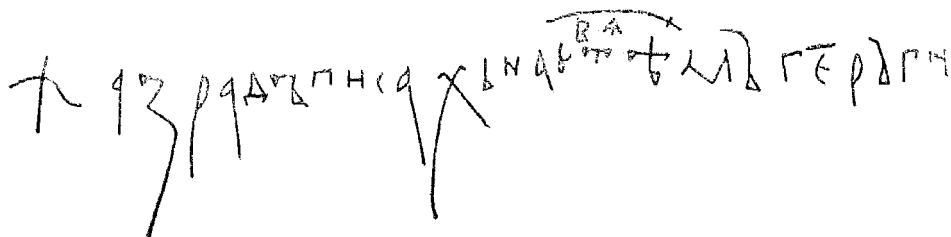
Обр. 6.

Вдясно от патриаршеския кръст е надраскан друг кръст, чиито очертания са оформени със сноп от отвесни и хоризонтални плитки линии. Над края на дясната част на хоризонталното рамо на този кръст е надраскан друг кръст, след който следват буквите *п* и *н*, а под тях *о* и *р* с ъгло-

¹⁷ А. Василиев. Ивановските стенописи, с. 13.

вата петлица. В дясно от тези букви има няколко прави, начупени и дълго-образни линии, които не дават очертанията на никакви определени букви. Целият този комплекс от букви е надраскан неграмотно, от несигурна и колебаеща се ръка, като не е съумяно да се изрази нещо определено. Очевидно е, че тук се касае за по-късни графити, каквито изобилствуват и на други места по стените на „Кръщелнята“ и че те нямат нищо общо с иначе грижливо изсечения гроб. ¹⁸ Не тук не се касае за надпис върху гроб, говори красноречиво и фактът, че при поставяне на надгробната плоча, чието легло е добре запазено, тя покрива долната половина на този надпис-графит.

От всичко изложено следва, че няма основание този гроб да бъде смятан за такъв на Георги Тертер I.

Обр. 7. Надпис на Рад

4. Надпис на Рад (обр. 7)

Към надписите, свързвани с Георги Тертер I, А. Василиев и Й. Андреев прибавят още един надпис, издълбан върху стенопис на източната стена на църквата в „Господев дол“. А. Василиев дава само препис на надписа, който според него гласи:

+ азъ радъ писахъ на вѣмъ Герѣгн¹⁸

Надписът е в един ред с височина на буквите 0,5—5,8 см.

И тук А. Василев е допуснал някои неточности. В края на аз той поставя голям ер, без да има такъв, а на края на писахъ — голям ер, вместо малък ер. Най-съществена грешка А. Василиев е допуснал в петата дума, която той чете вѣмъ. Очевидно това четене е породило съмнение у А. Василиев, че тук може битрябва да стои вѣмъ вм. погрешното вѣмъ, т. е. „по времето на (цар) Герги“ и затова го причислил към надписите, свързани с Георги Тертер I. В същност нещата стоят съвсем другояче. А. Василиев е пропуснал двете букви след на — с и т. Втората надредна буква ѡ той видял като л. Така че тук в същност стои думата свѣтѣмъ — местен падеж, ед. ч. свѣтъ. Независимо че от външната страна на с е прикачена петлица и буквата наподобява на ѝ, четенето на свѣтѣмъ е съвсем сигурно. В подкрепа на това четене идва и титлата за съкращение, поставена макар и без нужда, поради това, че тази дума обикновено се предава съкратена.

¹⁸ А. Василиев. Ивановските стенописи, с. 14. Й. Андреев (цит. ст., с. 81, заб. 23) се е отгесъл към това четене на А. Василиев с известна резервираност, макар и да допуска неговото свързване с Георги Тертер I, като добавя: „Така както го е разчел А. Василиев, има някаква неяснота.“

И така надписът гласи :

+ аз радъ писахъ на свѣтъмъ Герѣгн

Превод : † Аз, Рад писах (в деня) на свети Георги.¹⁹

Обр. 8. Надпис на Рад от Калугерова

Очевидно е, че и този надпис не може да се свърже с времето на Георги Тертер I.

¹⁹ Заслужава да се отбележи, че върху една от стените на „Кръщелнята“ е надраскан следният графит : азъ радъ w(t) калугерова (обр. 8). Не е изключено да се касае за едно и също лице.